

Ι. Η δικαιολόγηση του ασυνειδήτου

Από πολλές πλευρές μάς αμφισβητούν τη δικαιολόγηση του ασυνειδήτου ψυχικού στοιχείου και την απόφασή μας να δουλιάσουμε επιστημονικά με βάση αυτό. Μπορούμε να απαντήσουμε ότι η παραδοχή του ασυνειδήτου είναι *απαραίτητη* και *νόμιμη* και ότι κατέχουμε ποικίλες *αποδείξεις* για την ύπαρξή του. Είναι απαραίτητη επειδή τα δεδομένα της συνειδητής κατάστασης παρουσιάζουν μεγάλα κενά. Τόσο στους υγιείς όσο και στους ασθενείς εμφανίζονται συχνά ψυχικές πράξεις που προκειμένου να εξηγηθούν προϋποθέτουν άλλες πράξεις, για τις οποίες όμως δεν υπάρχει μαρτυρία στο συνειδητό. Παρόμοιες πράξεις δεν είναι μόνο οι παραπράξεις και τα όνειρα των υγιών, όλα εκείνα που ονομάζουμε ψυχικά συμπτώματα και ψυχαναγκαστικά φαινόμενα των ασθενών· η καθημερινή προσωπική εμπειρία μάς έχει εξοικειώσει με ιδέες άγνωστης σ' εμάς προέλευσης και με διανοητικά προϊόντα αθέατης σ' εμάς επεξεργασίας. Όλες αυτές οι συνειδητές πράξεις θα φαινόταν ανυπόστατες και ακατάλλητες, αν επιμέναμε ότι πρέπει να βιώνουμε συνειδητά κάθε ψυχική πράξη που συμβαίνει εντός μας, ενώ διευθετούνται σε ένα συνεκτικό πλαίσιο, αν παρεμβάλουμε τις συναγόμενες ασυνειδητές πράξεις. Το κέρδος σε νόημα και συνοχή είναι, βέβαια, ένα απολύτως δικαιολογημένο κίνητρο, που μπορεί να μας οδηγήσει πέρα από την άμεση εμπειρία. Αν αποδειχθεί επίσης ότι πάνω στην παραδοχή του ασυνειδήτου μπορούμε να στήσουμε ένα επιτυχές εγχείρημα μέσω του οποίου επηρεάζουμε δραστικά τις ασυνειδητές διαδικασίες, τότε αυτή η επιτυχία μάς αποφέρει ένα αναγνώριτο τεκμήριο για την ύπαρξη εκείνου που υποθέτουμε. Οπότε πρέπει να παραδεχτούμε πως συνιστά *αβίαστη προπέτεια* η αξίωσή μας ότι όλα

όσα συμβαίνουν στο ψυχικό πεδίο είναι δυνατόν να τα γνωρίζει και η συνειδηση.

Θα μπορούσε να υποστηρίξει κανείς περαιτέρω την ύπαρξη μιας ασυνειδητής ψυχικής κατάστασης, ότι η συνειδηση καλύπτει ανά πάσα στιγμή μόνο ένα περιορισμένο περιεχόμενο, με αποτέλεσμα το μεγαλύτερο μέρος της, αυτό που αποκαλούμε συνειδητή γνώση, να πρέπει χωρίς άλλο να βρίσκεται κατά τον περισσότερο χρόνο σε λανθάνουσα κατάσταση, δηλαδή σε κατάσταση ψυχικής ασυνειδησίας. Η αμφισβήτηση του ασυνειδήτου είναι εντελώς αδιάνοτη αν εξετάσουμε όλες τις λανθάνουσες αναμνήσεις μας. Μας ανηλώνουν τότε ότι αυτές οι λανθάνουσες αναμνήσεις δεν μπορούν πλέον να χαρακτηριστούν ως ψυχικές αλλά ως υπολείμματα σωματικών διεργασιών, από τα οποία μπορεί να αναδυθεί εκ νέου το ψυχικό στοιχείο. Εύλογα θα ανταπαντούσαμε ότι η λανθάνουσα ανάμνηση είναι, τουλάχιστον, ένα αναμφοσβήσιμο κατάλοιπο κάποιας ψυχικής διεργασίας. Προέχει όμως να διασαφηνίσουμε ότι η εν λόγω ανάμνηση ερείδεται σε μια υπόρρητη, αλλά προδικασμένη, εξίσωση του ψυχικού με το συνειδητό. Αυτή η εξίσωση είναι είτε μια *restitutio principii*, που δεν επιφέρει να αναρωτηθούμε αν κάθε ψυχικό πρέπει οπωσδήποτε να είναι και συνειδητό, είτε είναι μια σύμβαση, ένα ζήτημα ονοματολογίας. Στην τελευταία περίπτωση είναι, βέβαια, όπως κάθε σύμβαση, ακλόνητη. Απομένει να αναρωτηθούμε αν είναι τόσο επιτυχής ώστε να πρέπει κανείς να την υιοθετήσει. Η δέουσα απάντηση είναι πως η συμβατική εξίσωση του ψυχικού με το συνειδητό είναι εντελώς απρόσφορη. Λισιπά τις ψυχικές συνέχειες, μας βάζει στις αδιέξοδες δυσχέρειες του ψυχο-φυσικού παραλληλισμού, είναι έκθετη στην κατηγορία ότι υπερτιμά χωρίς ικανή τεκμηρίωση τον ρόλο του συνειδητού, ενώ μιας αναγκάζει να εγκαταλείψουμε

πρόωρα τον χώρο της ψυχολογικής έρευνας, χωρίς κάποια ελπίδα αποζημίωσης από άλλους χώρους.

Όσοσο είναι φανερό ότι το εν λόγω ζήτημα, δηλαδή αν οι ανανήρπτες λανθάνουσες καταστάσεις της ψυχικής ζωής πρέπει να εννοηθούν ως ασυνείδητες ή ως καθαρά ψυχικές, κατείνεται σε μια βερμπάλιστική διαμάχη. Θα ήταν φρόνιμο, λοιπόν, να κοιτάξουμε τι γνωρίζουμε με σιγουριά για το υπόβαθρο της φύσης αυτών των διαμφισβητούμενων καταστάσεων. Βέβαια, ως προς τον χαρακτήρα τους μας είναι εντελώς απρόσιτες· καμιά φυσιολογική παράταση, καμιά χημική διεργασία δεν μπορεί να μας φωτίσει για τη φύση τους. Από την άλλη, είναι βέβαιο ότι έχουν τις στενότερες επαφές με τις συνείδητες ψυχικές διεργασίες. Αν υποστούν μια ορισμένη διεργασία, θα μετατοπιστούν, θα αντικατασταθούν και θα γίνει δυνατόν να περιγραφούν, με τη χρήση όλων των κατηγοριών που χρησιμοποιούμε για τις συνείδητες ψυχικές πράξεις, ως παραστάσεις, ρολές, αποφάσεις κτλ. Σίγουρα, για πολλές από αυτές τις λανθάνουσες καταστάσεις μπορούμε να πούμε ότι ξεχωρίζουν από τις συνείδητες μόνο βάσει της απώλειας του συνείδητού τους χαρακτήρα. Δεν θα διατάσουμε επομένως να τις πραγματευτούμε ως αντικείμενα ψυχολογικής έρευνας, στενά συνυφασμένα με τις συνείδητες ψυχικές πράξεις.

Η πεισματική απόρριψη του ψυχικού χαρακτήρα των λανθάνουσών ψυχικών πράξεων εξηγείται από το γεγονός ότι τα περισσότερα από τα εξεταζόμενα φαινόμενα δεν έχουν υπάρξει αντικείμενο μελέτης πέρα από την ψυχανάλυση. Οποίος δεν γνωρίζει τα παθολογικά δεδομένα αφήνει παράμερα τις παραρξες του φυσιολογικού ως τυχαία συμβάντα και αρκείται με το παλιό γνωμικό ότι τα όνειρα είναι αέρας κοπανιστός, οπότε δεν του μένει παρά να παραβλέψει λίγα ακόμη ανήγματα της

ψυχολογίας του συνείδητού, ώστε να απαλλαγεί από την υπόθεση μιας ασυνείδητης ψυχικής δραστηριότητας. Εξάλλου, τα πειράματα με την ύπνωση, ιδίως εκείνα της μεθυστικής υποβολής, έχουν αποδείξει, ήδη πριν από την εποχή της ψυχανάλυσης, την ύπαρξη του ψυχικού ασυνείδητου και τη δραστηκότητα του πάνω στην ψυχή.

Η υπόθεση του ασυνείδητου είναι όμως και καθ' όλα νόμιμη, εφόσον κατά την παρουσίασή της δεν παρεκκλίνουμε ούτε βήμα από τον συνήθη μας, θεωρούμενο ως ορθό, τρόπο σκέψης. Η συνείδηση μεταδίδει στον καθέναν μας απλώς τη γνώση κάποιων δικών του ψυχικών καταστάσεων. Το γεγονός ότι και ένας άλλος έχει συνείδηση συνάγεται rei analogiam βάσει των αντιληπτών εκφράσεων και ενεργειών αυτού του άλλου, ώστε να κατοήσουμε τη συμπεριφορά του. (Ψυχολογικά ορθότερη είναι σαφώς η περιγραφή που αποδίδει χωρίς ιδιαίτερη σκέψη στον καθέναν εκτός από εμάς την ίδια με εμάς σύσταση, αλλά και συνείδηση, θεωρώντας τούτη την ταύτιση ως προϋπόθεση της κατανόησής μας). Τούτο το συμπέρασμα —ή αυτή η ταύτιση— επεκτάθηκε κάποτε από το Εγώ σε άλλους ανθρώπους, ζώα, φυτά, άψυχα, και σε ολόκληρο το σύμπαν, ενώ αποδείχτηκε και χηρσίση, διότι η ομοιότητα με το μεμονωμένο-Εγώ ήταν εντυπωσιακή, αλλά έγινε περισσότερο αβίαστη όσο αύξανε η διαφορά του Άλλου από το Εγώ. Σήμερα η κριτική μας για τη συνείδηση των ζώων είναι ήδη αμφίβολη, απορρίπτουμε τη συνείδηση των φυτών, ενώ αφήνουμε για τον μυστικισμό μια συνείδηση των άψυχων πραγμάτων. Ακόμη όμως και όταν η αρχική τάση ταύτισης αντέξει στην κριτική βίασανο, όσον αφορά σε κάθε πλυσίον μας ανθρώπινο άλλον, η παραδοχή μιας συνείδησης είναι κάτι που συνάγεται ως συμπέρασμα και δεν έχει τίποτε από την άμεση βεβαιότητα που έχουμε για τη δική μας συνείδηση.

Το μόνο που ζητά η ψυχανάλυση είναι να στραφεί αυτή η συμπερασματική διαδικασία και προς το ίδιο μας το πρόσωπο, κάτι για το οποίο δεν είμαστε εξ ιδιοσυστάσεως έτοιμοι. Αν το κάνουμε αυτό, πρέπει να πούμε ότι όλες οι πράξεις και εκδηλώσεις που παρατηρούμε στον εαυτό μας και δεν μπορούμε να τις συνδέσουμε με την υπόλοιπη ψυχική μας ζωή, πρέπει να αντιμετωπιστούν σαν να ανήκουν σε κάποιο άλλο πρόσωπο και πρέπει να εξηγηθούν ως κάτι που ανήκει στην ψυχική ζωή του εν λόγω προσώπου. Η εμπειρία δείχνει επίσης ότι τούτες τις ίδιες πράξεις που την ψυχική τους υπόσταση αρνείται κανείς να αναγνωρίσει στον ίδιο του τον εαυτό μπορεί και τις ερμηνεύει κάλλιστα στους άλλους, τις εντάσσει δηλαδή σε μια ψυχική συνάφεια. Ένα ιδιαίτερο εμπόδιο εν προκειμένω εκτρέφει προφανώς την έρευνα από τον ίδιο μας τον εαυτό και εμποδίζει να τον γνωρίσουμε οσωτά.

Αυτή η μέθοδος λογικής συναγωγής, που παρά την εσωτερική αντίδραση στρέφεται προς το ίδιο πρόσωπο, δεν οδηγεί στην αποκάλυψη ενός ασυνείδητου, αλλά κατά λογικό τρόπο στην αποδοχή μιας άλλης, δεύτερης συνείδησης, η οποία συνενώνεται με την ήδη γνωστή στον ίδιο μου τον εαυτό. Μόνο που εδώ εύλογα βρίσκει να προσάψει κάτι η κριτική. Κατ' αρχάς μια συνείδηση για την οποία ο φορέας της δεν γνωρίζει τίποτα είναι κάτι παραπάνω από μια ξένη συνείδηση, ενώ είναι αμφισβητήσιμο αν μια τέτοια συνείδηση, από την οποία λείπει το σημαντικότερο χαρακτηριστικό, αξίζει να γίνει εν γένει αντικείμενο συζήτησης. Όποιος έχει στραφεί κατά της υπόθεσης ενός ψυχικού ασυνείδητου, δεν θα μείνει ικανοποιημένος από την ανταλλαγή της με μια *ασυνείδητη συνείδηση*. Δεύτερον, η ανάλυση μας υποδεικνύει ότι οι συναγόμενες μεμονωμένες λανθάνουσες ψυχικές διεργασίες απολαμβάνουν έναν υψηλότερο

βαθμό ομοιβαίας αυτονομίας, λες και δεν συνδέονται μεταξύ τους και δεν γνωρίζουν τίποτα η μία για την άλλη. Θα έπρεπε επομένως να έχουμε την ετοιμότητα να αποδεχτούμε όχι μόνο μια δεύτερη συνείδηση εντός μας, αλλά και μια τρίτη, και μια τέταρτη, ίσως και μίαν ατέλειωτη σειρά συνειδησιακών καταστάσεων, που μας είναι συλλήβδην άγνωστες και είναι άγνωστες μεταξύ τους. Τρίτον, το σοβαρότερο επιχείρημα είναι πως μέσω της αναλυτικής διαδικασίας μαθαίνουμε ότι ένα μέρος αυτών των λανθανουσών διεργασιών έχουν χαρακτηριστικά και ιδιότητες που μας φαίνονται ξένες, ακόμη και απίστευτες, και ότι αντίκεινται ευθέως στις γνώστές μας ιδιότητες της συνείδησης. Έτσι, θα τροποποιούσαμε δικαιολογημένα το συμπέρασμα σχετικά με το πρόσωπό μας, λέγοντας ότι δεν αποδεικνύεται μια δεύτερη συνείδηση εντός μας, αλλά η ύπαρξη ψυχικών πράξεων που στερούνται συνείδησης. Θα πρέπει επίσης να απορρίψουμε τον χαρακτηρισμό «υποσυνείδητο» ως λανθασμένο και παραπλανητικό. Οι γνώστές περιπτώσεις της «double conscience» (διχασμός της συνείδησης) δεν ακυρώνουν την αντίληψή μας. Θα μπορούσαν ακριβέστερα να περιγραφούν ως περιπτώσεις διχασμού της ψυχικής δραστηριότητας σε δύο ομάδες, περιπτώσεις όπου η ίδια συνείδηση πηγαινέει εκ περιτροπής στη μια ή στην άλλη μεριά.

Το μόνο που μας μένει στην ψυχανάλυση είναι να εξηγήσουμε τις ψυχικές διεργασίες ως ασυνείδητες καθαυτές και να αντισφραβάλουμε τη μέσω συνείδησης αντίληψή τους με τη μέσω αισθητηρίων οργάνων αντίληψη του εξωτερικού κόσμου. Ελπίζουμε ακόμη και σ' ένα κέρδος από τούτη την αντιπαράβολή. Η ψυχαναλυτική παραδοχή της ασυνείδητης ψυχικής δραστηριότητας μας φαίνεται, αφενός, ως μία περαιτέρω επεξεργασία του πρωτόγονου ανιμισμού, ο οποίος ήθελε να αντι-

ρούσαμε εντελώς για το αν είναι συνειδητές ή ασυνειδητές, και αν απλώς τις ταξινομούσαμε και τις συσχετίζαμε βάσει της σχέσης τους με τις ενορμίες και τους ενορμικούς στόχους, βάζει της σύνθεσής τους και της ένταξής τους στα επάλληλα ψυχικά συστήματα. Για ποκίλους λόγους, όμως, αυτό είναι ανεφάρμοστο, και άρα είναι αδύνατον να αποφύγουμε τη διασημία όταν χρησιμοποιούμε τις λέξεις συνειδητό και ασυνειδητό άλλοτε με περιγραφικό νόημα, άλλοτε με συστηματικό, που σημαίνει ότι εντάσσονται σε καθορισμένα συστήματα και είναι προικισμένες με συγκεκριμένες ιδιότητες. Θα μπορούσαμε επίσης να αποφύγουμε τη σύγχυση προσδιορίζοντας τα αναγνωρισμένα ψυχικά συστήματα με αυθαίρετα επιλεγμένα ονόματα που δεν σχετίζονται με το συνειδητό. Μόνο που τότε θα έπρεπε να ξεκαθαρίσουμε προκαταβολικά πού ερείδεται ο διαχωρισμός των συστημάτων, οπότε θα ήταν αδύνατον να αποφύγουμε το συνειδητό, εφόσον αυτό αποτελεί την αφετηρία όλων των ερευνητών μας. Θα μπορούσε ίσως να μας βοήθησει η πρόταση να αντικαταστήσουμε, τουλάχιστον στο γραπτό, τη συνειδηση με την παράσταση Σν και το ασυνειδητό με την αντίστοιχη σύντηψη Ασν, υπό τον όρο ότι χρησιμοποιούμε και τις δύο λέξεις υπό τη συστηματική έννοια.

Κάνοντας μια θετική περιγραφή, διαπιστώνουμε από τα ευρήματα της ψυχανάλυσης ότι μια ψυχική πράξη περνά δύο εν γένει φάσεις, μεταξύ των οποίων παρεμβάλλεται ένα είδος ελέγχου (*λογοκρισία*). Στην πρώτη φάση είναι ασυνειδητή και ανήκει στο σύστημα Ασν. Αν όμως δεν περάσει από τον έλεγχο της λογοκρισίας, τότε απαγορεύεται να περάσει στη δεύτερη φάση, οπότε και αποκαλείται «αποθιμμένη» και πρέπει να παραμείνει ασυνειδητή. Αν περάσει όμως από τον έλεγχο, τότε μπαίνει στη δεύτερη φάση και ανήκει στο δεύτερο σύστημα, αυτό που θέ-

καθρεφίζονται παντού ομοιώματα της συνειδησής μας, και, αφετέρου, ως συνέχεια της διόρθωσης που επέφερε ο Καντ στην αντίληψή μας για τον εξωτερικό κόσμο. Όπως ο Καντ μάς προειδοποίησε ότι δεν πρέπει να παραβλέπουμε την υποκειμενική συνθήκη της αντίληψής μας και ότι η αντίληψή μας δεν πρέπει να θεωρείται ταυτόσημη με το μη γνώσιμο αντιληπτό, έτσι και η ψυχανάλυση μας συμβουλεύει να μην αντικαταστήσουμε την ασυνειδητή ψυχική διαδικασία, που συνιστά το αντικείμενό της, με τη συνειδητή αντίληψη. Το ψυχικό, όπως και το φυσικό, δεν είναι απαραίτητο να είναι αυτό που δείχνει. Θα ανακαλύψουμε όμως με ικανοποίηση ότι η διόρθωση της εσωτερικής αντίληψης δεν προβάλλει την ίδια δυσκολία όπως εκείνη της εξωτερικής, ότι το εσωτερικό αντικείμενο είναι περισσότερο γνωστό από τον εξωτερικό κόσμο.

2. Η πολυσημία του ασυνειδήτου και της τοπικής οπτικής

Πριν προχωρήσουμε, θέλουμε να διαπιστώσουμε το σημαντικό αλλά και δυσχερές γεγονός ότι η ασυνειδησία είναι ένα μόνο γνώρισμα του ψυχικού στοιχείου, που δεν επαρκεί για τον χαρακτηρισμό του. Υπάρχουν ψυχικές πράξεις πολυποικίλης αξίας που έχουν ως κοινό στοιχείο τον ασυνειδητο χαρακτήρα τους. Το ασυνειδητο περιλαμβάνει, αφενός, πράξεις που είναι απλώς λανθάνουσες, κατά καιρούς ασυνειδητές, αλλά που δεν διακρίνονται καθόλου από τις συνειδητές, και, αφετέρου, διεργασίες όπως οι απωθημένες, που, αν γίνονταν συνειδητές, θα βρισκόταν σε χτυπητή αντίθεση με τις υπόλοιπες συνειδητές. Θα θέταμε ένα τέλος σε όλες τις παρανοήσεις, αν εφεξής κατά την περιγραφή των πολυποικίλων ψυχικών πράξεων αδιαφο-